

ՎԵՐԱՊՐՈՒՄՆԵՐ

Անցեալ գեղեցկութիւններու, ապրուած կեանքերու, կատարուած դերերու վերլիշումները կը ծառայեն պատմութեան հետ զօդելու մեզ: Սակայն յաճախ «մեծութիւն»ները չեն որ կ'ոգեկոչուին յոբելեաններով: Միութեան գիծ մը հաստատելու համար անցեալին եւ ներկային միջեւ՝ բաւարար է երկրորդական դէմք մըն ալ, որ իր կեանքի շրջանակին մէջ դրուած, վերլայտնուի որպէս դերակատար գաղափարի մը իրագործման, հոսանքի մը հզօրացման: Եթէ «մեծ»երը իրենց քողած լոյսին գեղեցկութեամբ կ'առնեն յաջորդ սերունդները, «միջակ»ները՝ անոնց կողքին կանգնած, ունին արժանիքը յիշատակուելու, որպէս պատմութեան շրջանները իրարու զօդող օղակներ:

Ներկայ տարին յիշատակներով հարուստ է, ըսեմք յոբելեաններով, հարիւրամեայ եւ աւելի երկար ժամանակաշրջաններու: Թեթեւ անդրադարձում մը իսկ կրնայ իր օգտակար կողմերը ունենալ մշակոյթի մեր ներկայ կեանքին մէջ, ցրուած երկու լայն տարածքներու վրայ, միշտ ինքզինքը նորոգելու եւ դէպի զարգացում առած իր բունն փոխելու մէջ:

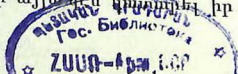
Հիւծախտը այնքան եղծած էր Պ. Դուրեանին դէմքը, որ նկարիչը՝ յայտարարեց ինքզինքը պարտուած այդ աւերին դիմաց եւ հրաժարեցաւ անոր իսկական պատկերը վերստեղծելէ: Չունեցանք երբեք բանաստեղծին հարազատ կենդանագիրը: Դար մը ետք՝ իր բանաստեղծի դիմագիծը, սակայն, աւելի քան հարազատ, սիրուած եւ մեր գրականութեան համար այլեւս ռեկտորուազ շրջանակուած, մահուան եւ սիրոյ անփոխարինելի երգիչը դարձաւ:

1972^ը մահն ու փառքը ոգեկոչող հարիւրամեակի յիշատակ մը կ'արթնցնէ բոլոր Հայութեան համար, ամէն բանէ առաջ, Պետրոս Դուրեանի անցեալէն: Այս տխրանուազ կեանքի յուշը, առանձին բըննուրեան մը նիւթ պիտի ըլլայ, խմբագրականի մը սահմաններէն դուրս, մեր ներկայ բիւրն մէջ:

Կը դժուարիմ սկիզբ տալ այնքան բազմութեան մէջէն անուններու, որոնց քաղցր յիշատակութիւնը պարտականութեան մը պէս կը

ծանրանայ մեր վրայ: Աշխոյժ բուսարկում մը, հարեւանցի տեսու-
թիւն մը բաւական պիտի ըլլա՞յ յոբելինական յիշատակի մը գէր ա-
ղօտ մէկ անկիւնը բանալու այն դէմքերուն՝ որոնք իրենց օրերուն,
տրուած որոշ մարզի մը մէջ, նուիրական գործ մը կատարեցին ի նը-
պաստ հայ գրականութեան, հայ պատմութեան եւ հայ բանասիրու-
թեան, դեր մը՝ թող ըլլայ չափաւոր կամ կողմնակի, բայց լուսա-
բանող, պակաս մը լեցնող, շարժում մը ստեղծող կամ գաղափարի մը
մղում տուող:

Այսօր քերես անծանօթ մըն է իգնատիւս Փափագեանց արքեպիս-
կոպոսը, Մխիթարեան Միաբանութեան ժամանակին կարկառուն դէմ-
քերէն, որ Հոռովի մէջ կը կնկէր իր մահկանացուն 22 Մայիս 1852ին:
Զեռնադրիչ եպիսկոպոս հայածէս այն աշակերտներուն, որոնք ըն-
թացաւարտ կ'ելլէին Ուրբանեան վարժարանէն: Փափագեան հայ ո-
գին, հայ եկեղեցական հմտութիւնը անճանալող մըն էր, որ ջահի մը
պէս փայլեցաւ սրբազան-գիտական այն շրջապատին մէջ՝ ուր կը
գգացուէր եւրոպական զարգացած դասակարգին շունչը: Ծննդով Պոլ-
սեցի (1764), ձեռնադրուած քահանայ 1786ին, քարոզութեամբ շրջած
Պոլիս եւ այլուր. փափկանկատ դաստիարակ, եւ 1838ին կոչուած
արքեպիսկոպոսական աստիճանի «Տարօնոյ» տիտղոսով: Տիպար բար-
ձր եկեղեցականի, որ վարքի սրբութեան կը միացնէր իմաստութիւ-
նը, զարգացումը եւ ժամանակակից գիտութիւնը: Իր բազմաթիւ եր-
կասիրութիւնները ապացոյցներ են անոր, մանաւանդ *Պատմութիւն
եկեղեցականը* (1848), զրարար գրուած, մէկը այն հանրածանօթ ամ-
փոփումներէն, որ կարգ մը մատենագիրներ կատարած են անցեալին
մէջ, եւրոպական միջավայրերու համար: Հիմնական գործ մը, որ իր
համակերբի հոծութեան մէջ ամբողջական է, ընդգրկելով ընդարձակ
շրջանները Քրիստոսի եկեղեցւոյն պատմութեան, ծնունդէն մինչեւ
1846 տարին: Դար առ դար պատկերացնելով էական դէպքերը՝ կու տայ
ժողովուրդներու կրօնական զարգացման համագրուանները, աստուածա-
բանական հարցերու յեղաշրջման առած ընթացքը եւ ճշգրտումները
եկեղեցական իշխանութեան կողմէն: Այս բոլորին մէջ՝ ընդհանրա-
կանին ուղղած իր խորատես հայեացքներէն չեն վրիպիր, մանաւանդ
թէ յատուկ խնամքի տակ առնուած են, շրջան առ շրջան, հայկական
եկեղեցւոյ պատմութեան դրուագներ, դէմքեր, ժողովներ, այսպէս
Շուրի (1113ին), Սեաւ լերին Բ. (1114), Հոռովկայի Ա. (1166),
Հոռովկայի Բ. (1172), Հոռովկայի Դ. (1178), Սոյո Ա. (1193), Տար-
սնի Ա. (1198) ժողովները: Հայեցի ոգիով, ազգասիրական ակնարկ-
ներով, գիտական ու բազմախմուտ եկեղեցական պատմագիր մ'է հայ
արքեպիսկոպոսը, որուն մահուան 120ամեակն է այն տարին, եւ որ
դարուն պատկառելի դէմքերէն մին եղաւ անտարակոյս, որ իբր Մխի-
թարեան չէր կրնար այլապէս կոչուիլ իր դերը օտար միջավայրին

մէջ: 1015 էջնոց այդ պատմութիւնը այսօր մոռցուած է, մանաւանդ դասական հայերէնով շարադրուած ըլլալուն՝ անմատչելի ալ է սոսկականներու, այլ ոչ բանիբուն եւ գիտնական անձներու:

Ծննդեան 120ամեակներու յուշէ մը կը քելադրեն երեք անուններ, Արփիար Արփիարեան (1852-1908), Մինաս Զերազ (1852-1929) եւ Հ. Բարսեղ Սարգիսեան (1852-1922), իրարու անմասն դէմքեր, անցած հայ գրականութեան եւ բանասիրութեան անդաստաններէն, սերմանելով իրենց վաստակին օգտաշատ ցամբը: Առաջին երկուքը՝ գործիչներ միանգամայն փաղափական մարգերու վրայ, քէն տարբեր գետիկներով, տարբեր մտայնութիւններով ու բոլորովին այլազան նկարագիրներով, եւ գրական անդաստանին մէջ ալ իրարու անհաղորդ գրական դիմագիծերով: Եթէ Արփիարեան արձակի յեղաշրջման ու զարգացման մէջ դրական արդիւններով երեւելի, Մինաս Զերազ՝ հակասութիւններու, արտառոցութիւններու մարդ, իր պայքարին ուժով՝ անուղղակի արդիւններու հասնող մը եղաւ: Աշխարհաբարի պատմութիւնը արձանագրած է երկուքին ալ դերերը, մէկուն դրական գիծով, միւսին բացասականօրէն նկատի առնուելիք մանրամասնութիւններ՝ լեզուին յեղաշրջական փոփոխման մէջ:

Երրորդ դէմքը՝ Սարգիսեան Հ. Բարսեղ՝ պահպանողական ոյժ մըն էր ԺԹ. դարու վերջերը հին հայ մատենագրութեան կարգ մը դէմքերու փոխարինման եւ փոփոխման մէջ, որուն լծուած էին Կուտշմիտ, Գարրիեր, Մարգարտ, Ն. Մառ, Հ. Յ. Գաբրիելեան, Գրիգոր Խալաթեանց, Գալուստ Տէր-Մկրտչեան, Ադոնց: Այս տեղանշան բանասէրին արդար յիշատակն ալ ըլլայ անմոռաց՝ իր բազմահմուտ պրպտումներուն համար, իր փանի մը հարցերու մէջ սփռած լուսաբանութիւններուն, իր հայ գրին հանդէպ տածած անսահման սիրոյն եւ պաշտամունքին համար, որուն արդիւններն եղան մասնագէտները հետաքրքրող հատորներ, ինչպէս Ազատական (1890), Տեսութիւն Սեղանաւորոյ պատմութեան եւ Մովսէս Խորենացւոյ աղբերակ (1893), Քննադատութիւնը Յովհան Մանուկեանի (1896), Անանու ժամանակագրութիւն (խմբագիր յօրինեալ է. դարուն, տպ. 1904), Եւադր Պոնտացի (1907):

Ծննդեան 100ամեակն է, ուրիշ բազմավաստակ մշակի մը, որ Արշակ Զօպանեանն է: Պոլսեցի ծնունդով (1872-1954), փարիզցի՝ կեանքով ու բնակութեամբ, 1896էն անդին, երբ Համլիտեան սարսափները առին զինքն ալ նետեցին օտարութեան մէջ. բայց հոն ստեղծեց իր պալատն, նուիրուած հայ գիրքին, հայ մշակոյթին, հայ դատին, բարեկամ փրանսացի բարձր մտաւորականներու, որոնց ստորագրութիւնները արժէքաւորեցին աւելի եւս իր պատկանելի հատորները: Բանաստեղծ, վիպագիր, գրական փնտռատ, որուն բովանդակ գոր-

ծունկութիւնը կը յատկանշէ հրապարակագրի մը ուժեղ նկարագիրը, լայնաշունչ, հերոսական առումով, ընդգրկող մեր միջին եւ նոր դարերը: Գեղեցկագէտ՝ միջին չափանիշին վրայ, բայց արեւմտեան աշխարհի գրականութիւններու ծանօթութեամբը տարածուն հանգամանք առած, խանդավառ գործիչ ու գրիչ՝ որ իր քերերը բացած՝ ուզեց համագրկել հայը, յոյնը դասականութեան գծով, հերոսականը եւ հայկականը ռոմանթիք եւ իրապաշտ հոսանքներու յորդագեղ շարժումներու մէջ, եւ մասնագիտական գեղեցիկ մեծագրութիւններով միջին դարու տաղասացներու, մանաւանդ Նահապետ Քուչակի վրայ: Թուարկումը իր գործերուն՝ էջերու կը կարօտի: Շատ են իր արժանիքները՝ իր հատորներուն չափ: Ինքն է որ Պ. Գուրեանի քննարկն մարդկայնութիւնը, հօգոյ քիչը անդրադարձուց առաջին անգամ, ինքն է որ Պէշկեպաշեանի մէջ սովորականէ վեր քնարերգական գոյութիւնը շեշտեց, Ալիշանի մէջ ուժեղ ռոմանթիք յայտնաբերեց, բանաստեղծի մը՝ որ իր երեսակայութեան սաստկութեամբ եւ մտածութեան խորութեամբ գերիշխելու ոյժ ունի, բաներ՝ զոր ոչ ոք իրմէ առաջ պեղած էր եւ յանդգնած աղաղակելու հայ գրական աշխարհի առջեւ: Կուսակցականութիւն, նեղմիտ նախապաշարումներու մտային ստրկութիւն կամ գրական դատաստաններու մէջ մտանշեռումներ վարագործած չեն անկեղծ ու ճշմարտասէր հայեցողութիւններու պահանջը: Հարկաւոր էր մանրամասնել հարցը, բայց կը խուսափեմ շեղումներէ խմբագրականի այս անձուկ սահմաններու մէջ:

Արեւմտահայ վիպագրութեան մէջ՝ պատմական վէպին առաջին մշակն է Ծերեմեց (1822-1888), կարծես ապրած միշտ կիսատուերի մէջ, առանց աղմուկի եւ առանց փառապսակներ փնտռելու: Համեստ էր իր նկարագիրով, ինչպէս համեստ իր գործով: Վիպական փորձերը երեք էին, եւ մնացին այդքանի վրայ: Յաջորդական զարգացումը, նիւթին ծաղկումը եւ արուստին կատարելագործումը չհետապնդուեցաւ: Ժամանակները չէին ներեր: 1878ին է որ *Թորոս Լեւոնի* լոյս տեսաւ Պոլիս, առաջին եւ վերջին անգամ ըլլալով: Բարձրագոյն դրան գրաքննութիւնը արծիւի պէս սրտոն եւ անգղի պէս կասկածոտ՝ կը հսկէր: Համիտեան գահակալութեան առաջին տարիներուն յաջորդած էր գաւառներու մէջ եւս ազատութեան շունչին պակասը: Պատմական վէպ մը, կիլիկեան հայ պատմութենէն ներշնչուած դրքուագ մը, ոչինչ ունէր իր խորքին մէջ՝ որ քաղաքական սխալ մը պարունակէր, կամ կասկած մը տար տեղական իշխանութեան դէմ. բայց եւ այնպէս լաւ չտեսնուեցաւ անոր հրատարակութիւնը. միամիտ ու ազգասէր հեղինակը վերաւորուած էր իր մաքուր հայրենասիրութեան մէջ: Միւս երկու վէպերը *Երկունք Թ. զարու* (1879) եւ *Թէոդորոս Ռշտունի* (1881) լոյս տեսան Թիֆլիս, եւ Ծերեմեց ալ աւելի կ'ապրէր հոն՝ քան Պոլիս կամ Կիպրոս:

Վեպին յայտնութիւնը իրմով արեւմտեան քեւին վրայ՝ կը գուգադիպի Րափֆիական շարժումին։ «Թորոս Լեռնի» տարին «Մշակ»ի մէջ կը հրատարակուէր *Ջալալէ-դղին*-ը իբրեւ քերթօն եւ կ'ողջունուէր ազատութեան ծարաւի հայ ընթերցող երիտասարդութեւնէն։ Շէյխ Ջալալէ-դղինի հրոսախումբին դէմ կանգնած Սարհատը՝ հայ մաքուր եւ ազատասէր ոգին է, ինչպէս Թորոս իշխանը, շատ հեռաւոր դարերու խորութեւնէն արձագանգող հայրենիքի ազատութեան դիւցազն է բիւզանդական կապանքներու դէմ։

Նոյն մտայնութիւնը, նոյն հոգին է, որ իրարմէ անկախ, երկու հայ վիպագիրներու իմացական ու գաղափարային աշխարհի բնական ապրումները տուին, իբր ժամանակի ծնունդներ, պատմական վեպի մը մէջ մարմին առած։ Րափֆի նոր կը մտնէր այդ ասպարէզին մէջ։ Երկու տարի ետք պիտի տար իր *Խէնթը* եւ յաջորդ տարին ալ իր *Դաւիթ Բէկը*։ 1879-1881 երեք տարիներու անձուկ շրջան մը, բայց հարուստ իր նշանակութեամբ՝ որպէս սկզբնաւորութիւն պատմական վեպին արեւմտահայ-արեւելահայ գրականութիւններու մէջ։ Ծերենց աննշան համարուած իբր մատենագիր եւ դէմք՝ կատարած է լուրքեան մէջ խոշոր դեր մը, եւ որուն ահա, տարիներ ետք, ժամանակը կ'արձագանգէ, յգելով ամէն կապ, վերջայտնելու զինքը իր դարուն գործունէութեան համեստ շրջանակին մէջ։

Յուշերու կարգին արձանագրուի քոյ ծննդեան 170ամեակ մըն ալ Գաբրիէլ Բ. Պատկանեանի։ Պատկանեան ընտանիք գրականութեան մէջ ժառանգականութեան կնիքով յայտնուեցաւ եւ Գաբրիէլ, հայրը Ռափայէլ Պատկանեանի (Գամառ-Քաթիպա) քերեսու ամէնէն տաղանդաւորն էր տոհմային ծառին։ Տաղանդ մը ուժեղ ու ներշնչուած բանաստեղծի, հեղինակ կրօնական ողբերգութիւններու մեծ համաչափութիւններով՝ լայնաշունչ եռաբանութեան մը սահմաններով («Հոփսիմէ», «Սանդուխտ»), վիպերգական գործերու («Մահ Պառտի», «Զատան», «Փառնակ», «Պարոյր», վերջինը շարքին՝ միայն գրաբար), դիւցազներգական շունչին մօտեցող իր «*Ջալալէ-դղին*» ու «*Պանդաղէլէ*»ն, որոնց խորագիրներուն դիմաց հիասքափութեան անուշիկ հարուածը պիտի ունենան շատեր։ Ատոնք գրուած են 1871-1877 տարիներուն։ Տաղանդը արուեստէն առաջ է, եւ անկախ արժէք։ Պարագան կը ճշգրտուի Գաբրիէլի մէջ, որ արուեստէ գուրկ՝ բովմ մտնելիք ոսկիի մը պէս քաֆուն տաղանդ մըն է։ Եթէ գաղափար, յղացում, ներշնչում անոր հարստութիւնները կը կազմեն, յղկումը, արտայայտութիւնը կամ արուեստը մէկ բառով՝ իր մեծագոյն քերին։ Այդ գլուխը չունեցաւ զարգացում, այդ խիզախ երեսակայութիւնը չհանչեցաւ կարգի եւ օրէնքի չափաւորումներ, ինչպէս եւ պացֆի բարձրութեան կայաններ, այդ սիրտը չունեցաւ ընդարձակում, մարդկային ուրիշ սիրտ մը նեցուկ չունեցաւ, որպէսզի ազատօրէն ծլար-

ձակուէր, ուռնանար, լիանար ու բացուէր վարդի մը պէս գեղեցիկ : Ահաբի եւ տառապանքի խորշակը այրեց իր կռիւները :

Անյիշատակ պէտք է անցնի ծննդեան 200ամեակը Յովհան Միրզա Վանանդեցիին (1772–1972), որ ծնունդով բնիկ Վանեցի, բայց Պոլսեցի իր կեանքով, կրթութեամբ և մտաւոր դաստիարակութեամբ, նախ աշակերտ ազգային դպրատան եւ ապա Շնորհա–Մկրտիչ ամիրայեան նպաստաւորութեամբ կեանքի անհարթելի դժուարութիւններու դիմաց, Զմիւռնիոյ ազգային դպրատան ուսուցիչ եւ վարիչ նշանակուեցաւ : Հոն ամուսնացաւ ու մտաւ կեանքին մէջ : 1816ին ձեռնադրուեցաւ քահանայ : Վարժապետ եւ քահանայ, ազգային մարդ մըն էր վերջապէս, որուն վրայ բանաստեղծի շնորհին ալ աւելցաւ՝ երբ 1836ին *Արփիական Հայաստանի* կրօնական մեծ քերթումը հրատարակեց Կ. Պոլիս. քանի մը տարիներու հեռաւորութեամբ՝ լոյս տեսաւ երկրորդը՝ *Ոսկի դար Հայաստանի* (1841), եւ հուսկ *Տեսարան Հանգիստի* շաշկայ *Արամայ* եւ *Արայի* (1856) : Վերջին երկուքը Զմիւռնիոյ մէջ հրատարակուած են, ուր իր ծանօթներու շրջանը եւ համբաւին ալ շոխողը աւելի հզօր հնչած է. «մեծանուն» տիպոսը՝ վերջին գործին նակատը ստուած, եւ նման շփեղ արտայայտութիւններ՝ ժամանակին ոգիին ապացոյց, կու տան մեզի Յովհան Վանանդեցիի դիմագծին երեւութեամբ մեծութիւնը, ուր չկար իսկական արժէք մը բանաստեղծի վարկին, ստեղծագործող եւ արուեստագէտ հանճարեղ գլուխի մը՝ որ պիտի յայտնուէր Բագրատունիով : Տակաւին ինն դարցին աշակերտ, հին տաղաչափական եւ արտայայտչական լեզուին վարպետ մըն էր ինքը, որուն մէջ աւելորդ է փնտռել շնորհիւն հետ վայելչութիւնը, զօրութեան հետ գաղափարին նորութիւնը, տողերուն կատարելութեան մէջ լեզուական գեղեցկութիւնը. դեռ նոռումութիւնները սիրող, ծանր ու դանդաղ ընթացքի մը հետեւող, եւ միակերպութեամբը տաղտկութիւն պատճառող գրեւարուեստ մը՝ որ ժամանակինն է, ուր դեռ մուտք չունի երապական կամ դասական լուրջ արուեստի նրբութեան եւ յղիւմի աշխատանք : «Բանաստեղծ» էր, ինչպէս «վարժապետ», օժտուած գոյգ տիպոսներով, զոր ժամանակը կը շաշկէր շատերուն : Նոյն քուսկաններուն Միր. խրիմեան վարժապետն ալ հրապարակ իջաւ իր երկու «Հրաւիրակ»ներով, լեզուական եւ ռեալական քերես ստիման մը վեր տեղափայլով, եւ որուն քով խորապէս գերիշխող էր միւս կողմէն համեստութիւնն ալ, խոնարհած մեծ Բագրատունիի տակաւին չյայտնուած անարեկիչ համբաւին առջեւ, անոր որ պիտի տար «Հայկ Դիւցազն»ը, ժ.ժ. դարու գրական կոթողը :

Յովհան Վանանդեցի, այնպէս դասական է եւ այնպէս հիներէն անբաժան, որ չէ կրցած ստեղծել խզում եւ յառաջընթաց շարժում իր գործերուն ներքին արժէքին զօրութեամբ. բայց իր օրերուն՝ դէմք

մըն էր եւ գիտցած պարտադրել ինքզինքը: Եւ այսօր 200 տարի ետք՝ անցողակի յուշ մը անոր ծննդեան, պատմական եղելութեան մը անդրադարձումը պիտի չըլլայ անշուշտ պարզապէս, այլ յարգանքի բաժինով մոխսացած, գրականութեան անդաստանի հին մշակի մը համդէպ արդար ոգեկոչում մը:

* * *

Յիշեմք պատմական փանի մը քուականներ ալ: 1822ին Հ. Ղ. Ինճինեան, 150 տարի առաջ, լոյս կ'ընծայէր հայ աշխարհի եւ պատմական-աշխարհագրական ֆննութեան համար անկրածելո՜ւ իր «Ստորագրութիւն Հին Հայաստանայց»ը, մեծագիր 553 էջերով, աղբիւր տեղագրական անուններու ուղղորդութեան, հմտութեան եւ հիմնական ծանօթութիւններու համար, գործ մը որ Հայաստանի հողին գիտութեան առաջին սանդղատն է, եւ շատերուն համար էական բով ֆննական համանման աշխատանքի: Այսփան տարի ետք՝ տակաւին բանասիրութիւնը, պատմա-տեղագրական ուսումնասիրութիւնը գայն կը փնտռէ: Եթէ մինչեւ այսօր պահած է իր անկարուստ շահեկանութիւնը, անտարակոյս իր ժամանակին դարագլուխ կազմող հրատարակութիւն մըն էր:

Հարիւրամեակ մը առաջ կը հայանար Հայոց պատմութեան համար հռոմէական աղբիւր մը՝ Կոռնելիոս Տակիտոսի «Տարեգիրք»ը՝ Եդուարդ Հիւրմիւզ արքեպիսկոպոսէն, գործ մը մեծագիր, 524 էջեանոց, որուն բերած նպաստը հին շրջաններու ֆննական պատմութեան համար անժխտելիօրէն կարեւոր էր: Խնդիրը, սակայն, դասական գրականութիւններու հայացման այդ շրջանին, գիտակցութեան եւ հոտառութեան վրայ է, որ ուշագրաւ կը դարձնէ գայն անձի մը մէջ՝ որ գերազանցօրէն գրական դէմք մը ըլլալուն՝ չ'անտեսեր նաեւ օգտակարը, եւ կը սկզբնաւորէ այսպէս ֆննական պատմութեան արդի ժամանակները, դնելով ապագայ ֆննաւերին առջեւ օտար աղբիւրի մը կարելիութիւնը, ինչպէս հոյակապ քարգմանութեամբ մը, անկէ աւելի քան հարիւրեակ տարիներ առաջ՝ Հ. Ե. Թումանեանն ինք հաստատելուն մէջ մատչելի դարձուցած էր Պլուտարքոս պատմագիրին «Զուգակշիռք»ները:

1722ին Դաւիթ Բէկով կը սկզբնաւորէին «Խափանու Հայոց» (Ղարաբաղ, Սիւնիք) պատերազմները օսմանեան տիրապետութենէն ձերբազատելու այն գաւառները, որ հոծ Հայութիւն մը Մելիքներու իշխանութեամբ զօրացած՝ կը յուսար ազատութիւն ձեռք բերել: Կար կամքը, կար յոյսը, բայց կը պակսէր կազմակերպութիւնը, նա մանաւանդ կազմակերպիչը, հրամանատարը ցրուած ուժերուն: Այս զինուորական միտքը, նախկին Մելիք-Փարսադանեաններու տոհմէն, Դաւիթ Բէկն էր, որ ընտանեկան հարցերու համար ժամանակ մը քաշ-

ուած էր Վրաստան, եւ վերոյիշեալ քուականներուն, 250 տարի առաջ, իշխան Ստեփան Շահումեանէն հրաւիրուած էր գլուխ անցնելու իր ազգայիններու ազատագրական շարժումին:

Այդ մեծ եղելութեան յիշատակը, այսօր անցեալի երազ մը պատմական օրերու, տարեկան տօնախմբութեան առիթ քող տայ, մղելով պատմիչները՝ քննական ուսումնասիրութեան, եւ բանաստեղծները՝ ժողովուրդին մէջ վառելու յոյսին ջահերը:

Երկարել շարքը յիշատակումներու՝ նուիրական պարտք մըն է անտարակոյս պատմաբանին համար, որ դարերու խորերէն կ'ուզէ քաղել կեանքի դասեր, մտքի ճառագայթումներ եւ աւանդել նոր սերունդին: Զարգացումի ազդակ կը դառնայ անցեալը՝ եթէ դատաստաններու ճիշտ համաչափութիւններ, եթէ քննութեան արդար պնդումներ՝ հիմնական ճշմարտութիւն մը բովանդակեն: Գրագէտը, պատմագիրը, քաղաքագէտը, մասնագէտներ կամ սիրահարներ հայ կեանքի զանազան մարզերուն, շատ բան պիտի գտնեն մեր այժմեան կեանքին համար շահեկանութիւն ներկայացնող հին երեւոյթներու եւ դէմքերու մէջ: Ու այս օգտակարութիւնը գերազանցօրէն շեշտուած պահանջ մը կը կարծենք Սփիւռքին համար, ուր կարիքները վեր եմ ամէն կարելի սահմանումէ եւ ուր վտանգը համաճուլումի օտար տարրին հետ՝ ամէնօրեայ սպառնալիք մըն է: Դիմադրել օտարի հրապոյրին՝ մեր գեղեցկութիւններուն եւ մեր արժէքներուն կապով ու գիտակցութեամբ, մէկն է այն զէնքերէն պայքարին, որ մղուելու է անընդհատ եւ կազմակերպուած ուժերով:

Հ. Մ. ՃԱՆԱՇԵԱՆ